

ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОНАРХІЧНОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ У 1918 РОЦІ: КОРОЛІВСТВО ФІНЛЯНДІЯ, УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА, ВСЕВЕЛИКЕ ВІЙСЬКО ДОНСЬКЕ

Дмитро БОНДАРЕНКО,
кандидат історичних наук, магістр соціології
Манчестерського університету, доцент кафедри
суспільних наук Одеського Інституту
підприємництва і права

Бондаренко Дмитро. *Військовий потенціал монархічної контрреволюції у 1918 році: Королівство Фінляндія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське.*

У статті показано, як на території Фінляндії, України і Дону у 1918 році перемогла монархічна контрреволюція, що стала базою всеросійської контрреволюції і реставрації. Фінляндія і Дон, на відміну від України, зуміли створити ефективні Збройні Сили. Однак, перед більшовицькою пропагандою зуміли встояти і відстояти свою незалежність лише Фінляндія.

Ключові слова: *Королівство Фінляндія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське, контрреволюція, реставрація, барон Маннергейм, гетьман Скоропадський, отаман Краснов, Громадянська війна.*

Бондаренко Дмитрій. *Военный потенциал монархической контрреволюции 1918 года: Королевство Финляндия, Украинская Держава, Всевеликое Войско Донское.*

В статье показано, как на территории Финляндии, Украины и Дона в 1918 году победила монархическая контрреволюция, которая стала базой всероссийской контрреволюции и реставрации. Финляндия и Дон, в отличие от Украины, сумели создать эффективные Вооруженные Силы. Однако, перед разлагающей большевистской пропагандой сумела устоять и отстоять свою независимость только Финляндия.

Ключевые слова: *Королевство Финляндия, Украинская Держава, Всевеликое Войско Донское, контрреволюция, реставрация, барон Маннергейм, гетман Скоропадский, атаман Краснов, Гражданская война.*

Dmytro Bondarenko. *Military potential of monarchist counter-revolution, 1918: kingdom of Finland, Ukrainian State, Grand Don Cossack Host.*

After the Bolsheviks came to power in the former Russian Empire, civil war, started in 1918, happened most intense in Finland, Ukraine and the Don. It were newly states, where the monarchist counter-revolution won temporarily. These new states have become the foundation, but not the driving force for the All-Russia restoration. Finland and Don, unlike Ukraine, have managed to build effective armed forces. However, only Finland managed to retain its independence in spite of the Bolshevik's propaganda.

Keywords: *Kingdom of Finland, Ukrainian State, Grand Don Cossack Host, Civil War in Russia, counter-revolution, restoration, baron Karl-Gustav von Mannerheim, Hetman Pavel Skoropadsky, Ataman Petr Krasnov.*

На жаль, до сих пір у вітчизняній історіографії Білий рух розглядається як єдине явище, що розгорталося під гаслом «Єдина і неподільна Росія», тоді як контрреволюція в Росії мала два протилежні табори: монархічний, що сформувався в нових державах (зокрема, в Королівстві Фінляндії, Українській Державі та Всевеликому Війську Донському), при підтримці Німеччини, та республіканський, власне це і є Добровольча армія, яка орієнтувалася на Антанту, і проголосила гасло «Єдина і неподільна Росія». На відміну від А. І. Денікіна регент К.-Г.-Е. фон Маннергейм, гетьман П. П. Скоропадський і отаман П.М. Краснов розуміли, що повернення до «єдиної і неподільної Росії» неможливо, і необхідно через складання місцевих інтересів йти до створення єдиного фронту в боротьбі з більшовизмом. «Відтворення Росії» рандштатами, це мала бути «послуга», яка повинна була стати основою для майбутніх дружніх відносин» [14, 177–178]. Барон Маннергейм в європейській пресі розглядався як «лідер російських білих» і «голова російського білого уряду» [14, 141]. В. І. Ленін вважав П. П. Скоропадського головною загрозою існуванню радянській владі в Росії: те, що сталося в Україні «легко станеться і в Росії» [13, 337], контрреволюція ошчасливить «нас якимось Скоропадським» [13, 427], «з голодом не жартують, і народні маси, якщо у голоді їм не допомогти, з голоду здатні метнутися навіть до Скоропадського» [13, 508].

Всі Білі армії зазначених держав формувалися на основі загальної військової

повинності, хоча спочатку їх ядро складали добровольчі частини. Фінляндія, незважаючи на те, що до цього не мала військових формувань, зуміла створити вельми ефективну армію в короткий термін (3–4 місяці) і відстояти свою незалежність у боротьбі з червоними (січень – травень 1918 року). Спочатку основу збройних сил становили добровольці, так званий «щюцкор», але все ж, головна причина військового успіху білих полягала в тому, що Головнокомандувачем генерал-лейтенантом бароном К.-Г. фон

Герб Української Держави гетьмана Скоропадського

Маннергеймом відразу був відкинутий міліційний принцип і згорнута діяльність різних «військових комітетів», та був узятий курс на створення саме регулярної армії, на основі загальної військової повинності (закон від 18 лютого 1918 р. [14, 102]), з високою дисципліною, офіцерськими і унтер-офіцерськими званнями, знаками відмінності, погонами, тощо. Армію створювали фахівці, що мали бойовий досвід і багаторічну довоєнну службу в рядах Російської армії,

зокрема, генерал-майор П. фон Геріх, що завідував раніше навчальними і призивними центрами Петроградської військової округи [14, 87]. Основу фінського офіцерського корпусу становили як російські офіцери (за даними С. В. Волкова їх було 2–2,5 тис. [4, 301]), так і шведські офіцери-добровольці (всього 84, з яких 34 кадрових, в тому числі 5 в Ставці [14, 98]), а унтер-офіцерські кадри склалися не тільки з колишніх унтер-офіцерів Російської армії, але також і з фінських егерів 27-го Пруського егерського батальйону, що пройшли навчання в Німеччині [4, 301; 14, 103–104]. Потім 27 січня 1919 року було відкрито військове училище [14, 158].

Про високу ефективність Білій армії Фінляндії свідчить також факт, що їй вдалося повністю звільнити від червоних всю територію країни за 4 місяці і перенести бойові дії за межі Фінляндії (в Карелію і Печенгу). Війна почалася 26 січня 1918 року і вже до 15 травня 1918 року Фінляндія повністю була звільнена від червоних. Як зазначав головнокомандувач генерал-лейтенант барон К.-Г.-Е. фон Маннергейм: «Дуже рідко в історії війни доводилися до перемоги з такими незначними матеріальними втратами, і вже зовсім рідко військові дії велися настільки невідготовленими військами» [14, 135].

Фінська Біла армія вже в лютому 1918 року, – коли був оголошений призов, – налічувала 32 тис. вояків. Їй протистояла 70 тис. червона армія (40 тис. росіян збільшовизованих військ і 30 тис. червоної гвардії [14, 86, 94]), але незважаючи на це Біла армія успішно вела великі наступальні операції. У травні 1918 року чисельність Білої армії становила 70 тис. вояків [2, 33]. Населення Фінляндії, за даними на 1 січня 1914 року, становило 3 млн. 241 тис. чол. [20, 22], це означало, що під рушницю було покликано приблизно 2,16 відсотків (червоним вдалося покликати менше 1 відсотка). Отже, мобілізаційний потенціал Фінляндії був далеко не вичерпаний.

До кінця 1918 року фінська діюча армія, що знаходилася в 25 верстах від Петрограда і 60-80 верстах від Мурманської залізниці в Карелії, становила 40–50 тис. осіб. Їй протистояли сили червоних також в 40–50 тис. [7, 22, 28], при цьому вся діюча армія червоних налічувала 300 тис. [8, 332] Згідно з планом, затвердженим Головнокомандувачем бароном К.-Г. Маннергеймом ще 15 березня 1918 року, фінська армія мала завдання розвинути наступ на сході і півночі і зайняти Олонецьку губернію і Печенгу, вийшовши тим самим до Білого і Баренцева морів [18, 140]. Однак, Німеччина блокувала план наступу на радянську Росію, тому довелося діяти обмеженими контингентами добровольців, яких супроводжував успіх. У вересні 1918 року лінія фронту проходила між Ладозьким і Онезьким озерами, приблизно від середини східного берега Ладозького озера і далі на північний схід до Онезькому озеру у ст. Повенець.

Україна, навпаки, маючи колосальний кадровий потенціал, не зуміла створити ефективної армії, натомість були самочинно сформовані збройні ватаги, за зауваженням полковника О. О. Зайцова: «бойова цінність яких була близька до нуля» [8, 35]. На відміну від Фінляндії, де армія і держава створювалися консервативними і контрреволюційними колами, в Україні на чолі національного руху стали соціалісти, практично аналогічні тим, з якими доводилося воювати білим у Фінляндії. В Центральній Раді, за визнанням члена Генерального Військового комітету поручика П. Скрипчинського, були «фантазери і демагоги», гасло яких було: «геть мілітаризм, хай живе народня міліція!» [21, 31]. Зрештою було оголошено виборне начало, при якому Ради та комітети ставали фактичними господарями армії [21, 210].

Разом з тим, в Україні формувалося здорове консервативне військово ядро для створення національної армії на чолі з майбутнім гетьманом генерал-лейтенантом П. П. Скоропадським і підполковником Кельчевським

Герб Всевеликого Війська Донського

[21, 203, 204]. Лідери Центральної Ради М. С. Грушевський, В. К. Винниченко, С. В. Петлюра і військовий міністр М. Порш, ставилися з недовірою до генералітету (зокрема, до командувача 1-м українським корпусом генерал-лейтенанта П. П. Скоропадського і його начальника штабу генерал-майору Я. Г. Гандзюка), не без підстави побоюючись контрреволюції з боку військових, яких В. К. Винниченко зневажливо називав «офіцерня», і наївно вважаючи, що армію можуть очолити отамани, колишні штабс-капітани, такі як М. Шинкар, або ще гірше алкоголік Хілобоченко, Ю. М. Тютюнник, Ю. Божко, а також полковник Ф. В. Тимченко, підполковник П. Балбачан [21, 221, 264, 271, 272]. Україна замість регулярної армії, на жаль, пішла по шляху створення народної міліції: «вільного козацтва», «гайдамаків», які легко збільшовизувалися.

На відміну від Фінляндії, в Україні переважна більшість офіцерів не мала ніякого бажання битися на стороні Центральної Ради, більше того, ідея української державності для них була чужою і незрозумілою

*Гетьман Павло Скоропадський,
генерал-лейтенант*

[21, 207]. Саме ця частина, що зберігала нейтралітет у боротьбі з більшовиками, буде потім майже поголовно знищена в період червоного терору, вчиненого колишнім підполковником М.А. Муравйовим, після заняття Києва більшовиками (всього, за даними Червоного Хреста було знищено 3 тис. офіцерів, за іншими даними до 6 тис. [25, 4]). Як можна помітити, кількість знищених офіцерів приблизно дорівнює кількості сил червоних Муравйова, які штурмували Київ. Разом з тим, за даними П. Скрипчинського, в Києві перебувало близько 40 тис. офіцерів, які прибули з фронту після початку переговорів в Бресті, більше половини з них взагалі було вороже налаштоване до України [21, 227]. Як можна помітити, число цілком достатнє, щоб дати відсіч силам червоних, але в Києві не було свого Маннергейма, здатного організувати цю масу, незалежно від її політичної орієнтації, на боротьбу з більшовиками.

Склад українських збройних сил в період німецького наступу в лютому-травні 1918 року становив всього два основних з'єднання: так званої «Синьої дивізії», сформованої з військовополонених в таборах Німеччини, у складі 6 тис. бійців. [15, 170–171], яка перебувала в безпосередньому підпорядкуванні Німецькому командуванню і розформованої напередодні гетьманського перевороту в квітні 1918 року, та Запорізької бригади генерал-майора А. Натієва, в складі 3 тис. (За даними Я. Тинченко, в травні 1918 р. «Запорізька дивізія» налічувала 6 тис. бійців, 4 гаубиці, 26 гармат, панцерний дивізіон і авіазагін, але вже у вересні 1918 р. – близько 3 тис. бійців [23, 188, 207]) Бригада Натієва також підлягала розформуванню, але була збережена через «яскраво виражену антибільшовицьку спрямованість» [22, 83, 205–206, 210]. Однак, бригада, як будь-яке самочинне формування, схильне отаманщині, стала швидко розкладатися, і вже після гетьманського перевороту жовніри бажали або розбігтися по домівках, або йти на гетьмана [22, 210]. Надалі бригада, оголошена дивізією, під командуванням полковника П. Балбачана, візьме участь у антигетьманському повстанні Директорії.

У травні 1918 року австро-угорським командуванням на Волині була сформована з військовополонених «Сіра дивізія», яка в серпні 1918 року була передана до складу Збройних Сил Української Держави, у складі 230 офіцерів і 7050 бійців. Однак, після гетьманського огляду в Києві, частина складу дивізії була демобілізована, тому у вересні 1918 року особовий склад дивізії становив всього 3,5 тис. воїнів [23, 206]. Як будь-яке з'єднання, створене з військовополонених, дивізія також виявилася небоєздатною, з сильними антигетьманськими настроями, і перебуваючи на демаркаційній лінії, піддалася впливу більшовицької пропаганди. В результаті, вона також візьме участь в антигетьманському повстанні листопада-грудня 1918 року [22, 214–216].

Незважаючи на володіння значним кадровим потенціалом (24 травня 1918 року був складений докладний реєстр офіцерів Генерального Штабу на території Української Держави: 8 генерал-лейтенантів, 31 генерал-майор, 12 полковників [5, 117], а реєстр від 21 листопада 1918 вже містив: 20 повних генералів і генерал-лейтенантів, 81 генерал-майорів, 39 полковників і 81 підполковників [5, 118], В. М. Посторонкін повідомляє, що на гетьманську службу надійшло 300 офіцерів російського Генерального Штабу, що становила 1/3 від загального числа офіцерів Генерального Штабу до революційної Росії [17, 11]), гетьманській владі так й не вдалося створити регулярну армію, не тільки тому що німці зволікали зі створенням армії, крім поліцейських частин. У секретній доповіді на ім'я гетьмана, з цього приводу говорилося: «розпропагована частина темної маси ворожа в даний час ідеї державності, а тому покликана на військову службу на основі загальної військової повинності в своїй більшості ця темна маса дасть цілком ненадійний елемент, схильний до бунту і непослуху, а особливо до політиканства» [41, 85].

Особистим дітищем Гетьмана була лише Гвардійська Сердюцька дивізія, в складі 5 тис. вояків (насправді тільки 3,5 тис.), за зразком лейб-гвардії: офіцери – тільки довоєнного часу і тільки потомствени дворяни [17, 9; 22, 218–220], а солдати із заможних селян-хліборобів, родини яких мають не менше 50 десятин землі. Проте, дана дивізія виявилася гарна тільки для парадів, крім того, і вона не уникла частих випадків дезертирства (уже через місяць з початку формування зафіксовано 800 випадків дезертирства) [1, 404; 22, 218–220, 222; 26, 85].

У жовтні 1918 року уряд Української Держави почав формування офіцерських добровольчих дружин, які також виявилися ненадійним елементом, оскільки не визнавали ані влади Гетьмана, ані Української Держави взагалі [4, 70–73; 6, 60–61; 22, 327–330; 27, 195]. Хоча мобілізаційний ре-

*П. Краснов, отаман Всевеликого
Війська Донського, генерал-майор*

курс офіцерства був досить високим: на території Української Держави знаходилося більше 100 тисяч офіцерів, більша їх частина була деморалізована, тому офіцерські добровольчі дружини у великих містах не перевищували 4 тис. чоловік, а в Києві – 6–8 тис. [4,71-72; 27, 188].

Офіцерські дружини мали також і низьку боєздатність. Так, наприклад, при облозі Києва війська Директорії налічували 5 тис. бійців, їм протистояли офіцерські дружини загальною чисельністю тільки 3 тис. [26, 118–119], замість передбачуваних 12 тис. при мобілізації [9, 8]. Офіцерські дружини в грудні 1918 року безладно відступили в місто, яке було здано без бою начальником оборони князем А. Н. Долгоруковим 14 грудня 1918, незважаючи на запевнення князя на засіданні Ради Міністрів 10 грудня

Барон Маннергейм

1918 р., що місто в змозі витримати облогу [9, 8 об.]. У полон потрапило близько 2 тис. офіцерів [4, 74; 6, 75]. За відомостями члена Ради Міністрів Української Держави С. Н. Петрова до Києва увійшло тільки 2 тис. петлюрівців, а всього армія Петлюри налічувала 10 тис., з яких професійних військових було не більше 1 тис. [9, 9 зв.-10]. Всі ці дані говорять про бездарність оборони Києва, проведеної князем А. Н. Долгоруковим, нездатністю провести розвідку, з'ясувати чисельний склад і наміри ворога, і розкладанням офіцерства, що захищало столицю. При цьому, якщо не чисельна, то якісна перевага сил мала бути на боці гетьмана і були всі можливості нанести поразку військам Директорії і придушити повстання.

У плані формування боездатного війська Дон займав середнє положення між Фінляндією та Україною. Отаманові П. М. Краснову вдалося сформувати ефективну армію і самостійно звільнити Дон від більшовиків. Він, як і барон К. Маннергейм, відразу ж вирішив перейти до мобілізації на основі

загальної військової повинності. Донська армія стрімко росла. Якщо в квітні 1918 року вона налічувала 6 тис. при 6 гарматах і 30 кулеметах, то вже влітку збільшилася до 46–50 тис., при 150 гарматах і 610 кулеметах. До грудня 1918 року на фронті перебувало 31,3 тис. бійців при 1282 офіцерах, а так звана «Молода армія» (резерв за рахунок призову) нараховувала 20 тис. бійців [4, 132–133]. Відновило діяти Новочеркаське військоке училище, створена офіцерська школа (прообраз Академії), школа пілотів, військово-фельдшерські курси тощо [12, 230].

Вже в серпні-вересні 1918 р. П. М. Краснов зумів поширити суверенітет майже на всю територію дореволюційної Області Війська Донського. Однак, на відміну від Фінляндії, де після звільнення країни бойові дії були перенесені на територію радянської Росії, у Всевеликому Війську Донському козаки не бажали переходити межі Війська і просуватися на Москву [3, 336], тому бойові дії тимчасово затихли. На початку листопада 1918 року вони знову розпочалися на Воронезькому напрямі, у зв'язку з евакуацією німецьких військ, яка призвела до збільшення лінії фронту Війська. Донцям вдалося зайняти лінію Лиски – Талова – Новохопюрськ. Потім в середині листопада 1918 року був нанесений удар по позиції червоних, які були відкинуті до Елані і Камишина. Однак, червона пораженьська пропаганда зуміла зробити свою справу, і в січні 1919 року почалося масове залишення позицій і відступ Донський армії [7, 88–90].

Загальним моментом формування армії всіх трьох держав було те, що їх ядро становили добровольці (єгеря щюцкора у Фінляндії, козаки в Україні і на Дону), що представляли клас заможних господарів (селян і козаків). Разом з тим, боездатність цих формувань повною мірою була збережена тільки у Фінляндії, де щюцкор став невід'ємною частиною політичної системи держави до середини ХХ століття. Спроба гетьмана відтворити козацтво в Україні на

тих саме принципах і з тими завданнями не увінчалася успіхом, можливо, через відсутність необхідного часу і обмеження суверенітету держави через німецьку окупацію.

Основою будь-якої армії є офіцерські кадри. Фінляндія і Дон отримали міцний

офіцерський корпус. На жаль, громадна кількість офіцерів, що опинилася на території України не зуміла стати основою для українського війська через деморалізацію і брак патріотизму.

ДЖЕРЕЛА

1. Безак Ф. Н. Воспоминания о Киеве и о гетманском перевороте // Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. – М.: Посев, 2008. – С. 346–454.
2. Валь Э. фон Война белых и красных в Финляндии в 1918 г. – Таллинн, 1936.
3. Венков А. В. Атаман Краснов и Донская армия. 1918 год. – М.: Вече, 2008.
4. Волков С. В. Трагедия русского офицерства. – М.: Центрполиграф, 2001.
5. Ганин А. «Незалежные» генштабисты. Статистика и мотивация // Родина. – 2009. – № 8. – С. 116–120.
6. Гуль Р. Киевская эпопея (ноябрь–декабрь 1918 г.) // Архив Русской революции – Т. 2. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 59–86.
7. Деникин А. И. Очерки Русской Смуты. – Т. 4: Вооруженные Силы Юга России. – М.: Айрис Пресс, 2006.
8. Зайцов А. А. 1918: очерки истории Русской Гражданской войны. – М.: Кучково поле, 2006.
9. Записка члена совета министров Украинской Державы С.Н. Петрова о захвате Киева войсками Петлюры // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-6358. – Оп. 1. – Д. 6.
10. Історія українського війська. – В 3-х ч. – Ч. II. – Львів, 1936.
11. Каклюгин К. П. Донской Атаман П.Н. Краснов и его время // Донская летопись. – Вып. 3. – 1924. – С. 68–162.
12. Краснов П. Н. Всевеликое Войско Донское // Архив Русской революции. – В 22 т. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – Т/ 5. – С. 190–321.
13. Ленин В. И. ПСС. – Т. 36. – М.: Политиздат, 1981.
14. Маннергейм К.-Г. Мемуары. – М.: Вагриус, 1999.
15. Нагорная О. С. «Другой военный опыт»: российские военнопленные Первой Мировой войны в Германии (1914–1922). – М.: Новый хронограф, 2010.
16. Отчет Управляющего Военным и Морским Отделами и Командующего Донской Армией и Флотом. – Новочеркасск, 1919.
17. Посторонкин В. Н. «Украинизация» и система создания гетманом вооруженных сил на Юге России в 1917–1918 гг. (Эпоха «гетманщины» и «петлюровщины»). Исторический очерк. (Составлен настоящей очерк по материалам личного архива, воспоминаниям автора, состоявшем в части «украинизированного» периода 1917 г.) // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-5881. – Оп. 2. – Д. 146.
18. Похлёбкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. – Вып. II: Войны и мирные договоры. – Кн.3: Европа в 1-й половине XX в. Справочник. – М., 1999.
19. Россия и Украина. Из дневников Н.М. Могилянського и писем к нему П.П. Скоропадского 1919–1926 / публикация А. Сергеева // Минувшее. Исторический альманах – Выпуск. 14. – М.; СПб., 1993. – С. 253–274.
20. Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник. – СПб.: БЛИЦ, 1995.

21. Скрипчинский П. Начало движения и первичных национальных соединений среди военных украинцев 1917–1918 гг. // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-5881. – Оп. 1. – Д. 583/584.

22. Тимощук О. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) – Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000.

23. Тинченко Я. Українські Збройні Сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – Київ: Темпора, 2009.

24. Тинченко Я. Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 рр.). – Львів, 1996.

25. 1918 год на Украине / Составление, научная редакция, предисловие и комментарии С.В. Волкова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2001.

26. Федок В.П. Белье: антибольшевистское движение на Юге России. 1917–1918 гг. – М.: АИРО-XX, 1996.

27. Яневський Д. Проект «Україна» або Спроба Павла Скоропадського. – Харків: Фоліо, 2010.